

Kormányzói kegyelem egy magzatelhajtó orvosnak¹

Koloh Gábor

HUN–REN BTK Történettudományi Intézet

A két világháború között a magyarországi társadalom számottevő strukturális átalakuláson ment keresztül: bár a népesség a trianoni menekültek érkezése következtében megnőtt, a belső vándorlás és különösen a születésszám csökkenése miatt mélyreható népesedési diskurzus folyt az ország és népe jövőjéről. A Horthy-korszak kormányai pronatalista politikát folytattak, amely a revíziós igények nyílt vállalásával is összekapcsolódott. A születésszabályozás társadalmi gyakorlata nyílt kritikában részesült, a korszak sajtójában így rendre megjelentek az abortuszt végrehajtó nők, illetve az abortuszt megvalósulását segítő vagy azt előidéző bábák és orvosok elleni perekről szóló hírek. Ezek egyike volt a vésztői Kincses Imre orvos elleni eljárás. Az első fokon felmentett Kincses tette a per előrehaladtával egyre sötétebb színt kapott a sajtóban. Az orvost végül egy év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, ő azonban minden követ megmozgatott a szabadulása érdekében. Végül a Horthy Miklóshoz írt kegyelmi kérvénye pozitív elbírálásban részesült. Ez a tanulmány ennek az ügynek a hátterét és médiareprezentációját tárja fel a vonatkozó sajtócikkek és a peranyag elemzésével.

Kulcsszavak: kormányzói kegyelem, pronatalista politika, sajtóreprezentáció, születésszabályozás

The Theory and Practice of Pronatalism: The Story of an Abortionist Doctor

In the interwar period, Hungarian society underwent a major structural transformation: although the population was growing, owing to the arrival of refugees after the Trianon Treaty, internal migration and, above all, the decline in birth rate led to a profound demographic debate about the future of the country and its people. The governments of the Horthy Era pursued a pronatalist policy which involved the overt acceptance of revisionist demands. The social practice of birth control was openly criticised, and the press regularly reported on the trials of women who had had abortions and the midwives and doctors who had assisted and induced them. One such case was the trial of Imre Kincses, a doctor in Vésztő (Békés County), whose actions were depicted in dark colours by the press as the trial progressed. However, Kincses, who was sentenced to one year in prison, did everything in his power to secure his release and his plea for pardon submitted to Regent Miklós Horthy was acknowledged. This paper examines the background and media coverage of the case by analysing relevant press articles and trial material.

Keywords: birth control, presidential pardon, press representation, pronatalist politics

¹ Tanulmányom az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00110/22) támogatásával készült. Itt szeretném megköszönni Héjja Julianna Erikának, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára főlevéltárosának, hogy Kincses Imre peranyagára irányította a figyelmemet – K. G.

Bevezetés: a natalizmus kutatása

A családtervezés és a gyermekvállalás változása különösen az 1970-es évektől vált a történeti kutatások egyre fontosabb témájává, amit részben a történetírás módszertani megújulása, így különösen az interdiszciplináris családtörténeti vizsgálatok elterjedése, részben a fejlett országok zömében végbemenő, úgynevezett második demográfiai átmenet magyaráz (Therborn 1995, Melegh & Öri 2003, Caldwell 2006, Tárkányi 2008, Tomka 2009, Öri & Spéder 2020, Koloh 2021). A házasságon kívüli együttélések növekvő aránya, az egyszülős családok terjedése, a termékenységi rátának a népesség egyszerű újratermelési szintje alá esése a történészek egy részét az előzmények feltárására sarkallta. Ezek a vizsgálatok alapvetően három irányba ágaztak el: voltak, akik a kérdés demográfiai hátterét vizsgálták, mások az állami népességpolitikára fókuszáltak, megint mások pedig a nőmozgalmak történetének alakulásán belül értelmezték a kérdést (Kennedy 1970, Wood 1970, Banks 1972, Ledbetter 1976, Gordon 1976, Stone 1977, McLaren 1978, Reed 1978). Az azóta eltelt évtizedek során kiváló monográfiák mélyítették el, cizellálták az egyes irányok kutatási problémáit, miközben időben és térben is egyre nagyobb távolságot fedtek le (Soloway 1982, McLaren 1983, Woycke 1988, Reagan 1997, Cook 2004, Ahluwalia 2008, Klepp 2009, Carlson 2012, Durst 2017).

A pronatalista vizsgálatok Olaszországra és Németországra, újabban pedig Kelet-Közép-Európára vonatkozóan is számos releváns eredményt hoztak. Az előbbieken rendre nagy hangsúlyt kapott az abortusz törvényesítésének jogi kérdése, a liberalizáló és a korlátozó politikák vizsgálata, az azokra ható eszmei és ideológiai áramlatok, valamint a technikai fejlődéssel szélesedő védekezési lehetőségek és az azokhoz való hozzáférés kérdése (Bridenthal 1984, Horn 1995, Quine 1995, Pine 1997). A közelmúlt újabb, közép- és kelet-európai vizsgálatai pedig már egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a pronatalista politika családokra gyakorolt hatására. Előtérbe kerül az intézményesülés, különösen a védőnői hálózat kiépülése és működése, a születésszabályozásra, valamint a háttérben húzódozó politikai intrikákra, játszmákra gyakorolt hatása (Hein-Kircher et al. 2023, Jakobyová 2023, Svégel 2023). A magyarországi kutatásban a pronatalista politika kérdése ez utóbbi irányzathoz kapcsolódva jelent meg. A Horthy-korszak szexuális és faji normalizációjának változása – és vele a védőnői szerepkör korabeli jelentésének vizsgálata – a diskurzustörténeti vizsgálatok szintjén épp úgy elkezdődött, mint a szociális és egészségügyi ismeretterjesztő, nevelő céllal létrejött intézmények működésének feltárása (Szegedi 2015, Kappanyos 2020, Őze 2020). A két világháború közötti időszakban az orvosi beavatkozással történő terhességmegszakítás jogi környezete is megváltozott, ami az erősödő pronatalista diskurzus ellenére lehetőséget nyújtott arra, hogy „az anya életét és egészségi állapotát komolyan veszélyeztető indokokból” (Pető & Svégel 2021: 53) az orvos abortuszt végezzen. Az erről szóló szakmai egyeztetés 1928-ban indult, a jogi változtatásra 1933-ra került sor.² Az alább vizsgált orvos pere idején azonban ez még nem volt érvényben.

A vizsgált eset

1930-ban a vésztői dr. Kincses Imre orvost magzatelhajtás elkövetése miatt – a gyulai törvényszék felmentése után – egy évi börtönre ítélte a szegedi ítélőszék, amit a Kúria is helyben hagyott. A vád szerint 1927 őszén a még csak néhány hónapja praktizáló békés megyei orvos kinint rendelt a magzatját elhajtatni akaró hajadonnak, az ugyancsak vésztői Nagy Zsófiának, majd méhébe jódtinktúrát fecskendezett, a méhszájat szondával kitágította, és kétszer is méhkaparást végzett, mindezt 40 pengőért.³ Kincses 1931 novemberében kezdte letölteni börtönbüntetését, de 1932 májusában Horthy Miklós kormányzó kegyelemben részesítette, így néhány hónappal büntetésének letelte előtt szabadult. Bár a fennmaradt iratok alapján kétségtelen, és a kegyelmi kérvényben maga sem tagadja, hogy magzatelhajtást végzett, kegyelmet kapott. Horthy döntése nem példátlan; 1927-ben

² „A törvényalkotás ugyan elmaradt, ám a Kúria B.I. 118/1933. számú döntvénye jogszerűvé tette a kialakult gyakorlatot. A Büntető Jog Tára közölte Harmath Jenő részletes elemzését a döntés megokolásáról” (Pető & Svégel 2021: 53–54).

³ MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. 1931. Kü. 2932/15. szám.

egy halálraítélt gyermekgyilkos apának kegyelmezett meg, büntetését életfogytiglani fegyházra változtatva. A magzatelhajtásért elítéltek akár karácsonyi amnesztiára is számíthattak.⁴ Vizsgálatom célja az, hogy feltárjam, milyen képet alakított ki az orvostól a pert idővel nyomon követő sajtó, majd hogyan tálták a kormányzói kegyelem hírére. Miként volt megmagyarázható az, hogy a nemzeti, keresztény és pronatalista kurzus idején egy magzatelhajtó orvos államfői kegyelmet kapott? A rendelkezésre álló források alapján a kormányzói kegyelem lehetséges magyarázatát is igyekszem feltárni.

Nemcsak a sajtó közölt Kincses ügyéről részleteket, hanem fennmaradt a peranyag egy része is: a harmadfokú ítélet után benyújtott perújítási kérelem és a Kormányzóhoz intézett kegyelmi kérvény a mellékleteivel együtt. A történet egészének értelmezése szempontjából komoly hiányosság, hogy a peranyag többi része nem maradt meg, ugyanakkor a kérdésem szempontjából leginkább izgalmas és releváns iratok kutathatóak. Ezek között szerepelnek Kincses saját kezűleg írt kérelmei, a királyi ügyész intézkedésének dokumentumai, a gyulai törvényszék és a szegedi ítélőtábla, valamint a Kúria válasza, a vésztői előjáróság, a helyi egyletek és a lakosok által kiállított, aláírt dokumentumok, a Kormányzóhoz intézett kegyelmi kérvény, és az azzal kapcsolatos válasz dokumentumai. A sajtórepresentáció vizsgálatához a megyei és az országos lapok (a 8 Órai Újság, az Amerikai Magyar Népszava, Az Est, a Békés, a Békésmegyei Hírlap, a Békésvármegye Hivatalos Lapja, a Budapesti Közlöny, a Délmagyarország, a Friss Újság, a Kis Újság, a Magyar Hírlap, a Nemzeti Újság, a Népszava, a Pécsi Napló, a Pesti Hírlap, a Pesti Napló, az Új Barázda és az Új Nemzedék) vonatkozó huszonhat hírére választottam ki. Ezek kellően széles nyilvánosságot értek el ahhoz, hogy a hír lehetséges hatásáról és a hírszerkesztési szándékról vonhassak le következtetéseket.

Kincses Imre élete

Kincses Imre Vésztőn született, 1903. szeptember 22-én. Apja az akkor 27 éves Kincses István földműves, anyja a 22 éves Nagy Róza egy szomszédos településről származó asszony.⁵ A házaspár három gyermeke közül a későbbi orvos volt a legfiatalabb. Kincsesék a település jómódú, tekintélyes családjának számítottak, Békés vármegye 1937-ben megjelent monográfiájában legalább is így emlékeznek meg róluk. „Ősrégi megyei család sarja” (Márkus 1936: 609) – nem tűnt úgy tehát, hogy a magzatelhajtási per megtépázta volna a család hírnevét. A kötetben Kincses Imre, az apja és a nagybátyja külön szócikket kapott. Ezekből kiderül, hogy az orvos nagyapja és apja a település egyházi és világi hatóságainak előjárója volt, másokkal közös tulajdonú malommal bírtak, az apa az első világháborúban is kitüntette magát. Kincses Imre előbb Békéscsabán, az ottani Evangélikus Gimnáziumban tanult,⁶ orvosi tanulmányait pedig a fővárosban végezte. A vármegye hivatalos lapjában 1927. február elején hirdették ki január 30-án bemutatott oklevelét, ami egyúttal praktizálásának hivatalos megkezdését is jelentette.⁷

Kinézetről, fizikai megjelenéséről a fogolytörzskönyvi leírásból következtethetünk: az 1931-ben rögzített adatok szerint 168 cm magas, erős testalkatú, kopaszodó, barna hajú, barna, nyírott bajszú férfi volt. Fogai hiányosak, „elmebetegségre nem hajlamos”.⁸ Szabadulását követően folytatta vésztői praxisát, a bűncselekménye miatt bevont orvosi oklevelét 1932 szeptemberében hirdették ki újra.⁹ Mint belgyógyász és fogorvos működött. „Rendelője röntgen, kvarc és diatermia, valamint fogászat céljaira is fel van szerelve. A Vésztői Sport Egyesület titkára, az A.E.G. (Alföldi Első Gazdasági Vasút – a szerző) pályatorvosa” (Márkus 1936: 609). Összesen háromszor

4 Kihirdették a kormányzó döntését Böbök József előtt. *Pécsi Napló*, 1927. április 9., 4. o., Egyetlen újságíró sincs a karácsonyi amnesztiások között. *Délmagyarország*, 1927. december 25., 2. o.

5 FS DGS 4812832. 262/1903. szeptember 27-i bejegyzés.

6 A Békéscsabai Ág. h. Ev. Rudolf-Főgimnázium LIII. évi értesítője az 1917–18. iskolai évről (1918: 29).

7 (Dr. Kincses Imre vésztői lakos orvosi oklevelének meghirdetése.) *Békésvármegye Hivatalos Lapja*, 1927. február 5., 43. o.

8 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. Törzskönyvi szám: 537.

9 (Dr. Kincses Imre vésztői lakos orvosi oklevelének meghirdetése.) *Békésvármegye Hivatalos Lapja*, 1932. szeptember 19., 176. o.

nősült. Első feleségét, Sárváry Irmát 1926-ban vette el, az utólagos bejegyzésből tudható, hogy a válásra 1938-ban került sor.¹⁰ Valószínűleg Kincses ezt várta ki, mert még abban az évben, 1938 szeptemberében feleségül vette a vésztői Marhás Ilonát. Ez a házasság az asszony 1971. áprilisi halálával ért véget.¹¹ Az ekkor már Budapesten, a XIII. kerületi Szabolcs utcában lakó Kincses mindössze néhány hónappal élte túl a második feleségét. Figyelemre méltó, hogy 1971. július 9-én bekövetkezett haláláig – amit májzsugor okozott – a halotti bejegyzés szerint még egyszer megházasodott.¹² Nem találtam arra vonatkozóan információt, hogy gyermeke is született volna. Vésztői és budapesti lakása között több helyen is élt, de csak a bálványosváraljai, majd a tötösi áthelyezésére találtam megbízható adatot.¹³

Az ügy sajtónyilvánossága

Kincses Imre vésztői orvos perének híre a vármegyei lapoktól az országos lapokon át az Amerikai Magyar Népszaváig is eljutott. A magzatelhajtási ügyről először a Békésmegyei Hírlap 1929. június 7-ei száma írt, amikor Kincsest és Nagy Zsófiát felmentették, elsősorban azért, mert a nő terhességét nem lehetett kétséget kizáróan megállapítani. A megyei hírlap a második oldalon, kéthasábos cikkben foglalkozott Kincses történetével, közvetlenül a gyomai nádasban bujkáló, szökött gyulai rab ugyancsak kéthasábos híre alatt – néhány reklám és kisebb, az olvasókat kevésbé közelről érintő hír mellett (például arról, hogy leprások állítottak be a budapesti közegészségügyi minisztériumba). A cikk szerint a bíróságon Kincses arra hivatkozott, hogy a gyenge egészségi állapotú lány életének megmentése miatt döntött az abortusz mellett, amit ráadásul nem egyedül, hanem egy kollégájával együtt végzett el. A cikk amiatt válik a későbbiek szempontjából fontossá, mert védekezésében Kincses elsősorban arra hivatkozott, hogy mindaddig, amíg a lány be nem vallotta neki a terhességét, ő maga előbb spanyolnáthát, majd tüdőcsúchurutot és vesebajt diagnosztizált. Nyilván ezekkel akarhatta hárítani a felelősségét, de a per során még jól jött számára a dilettantizmusnak ez az álcája.¹⁴

Nagyobb érdeklődést azonban nem is emiatt, hanem a szegedi tábla ítélete miatt kapott az ügy. Ekkor ugyanis felülbírálták a gyulai törvényszék felmentő ítéletét, és egyévi börtönre ítélték Kincsest, míg Nagy Zsófia egyhavi fogházbüntetést kapott.¹⁵ 1930. április elején előbb a regionális Délmagyarország, majd az országos terjesztésű bulvárlap (Buzinkay 2016), a Kis Ujság cikkezett a döntésről.¹⁶ A Délmagyarországban az ötödik oldalon közölték a hírt, kéthasábos cikkben, az Országos Társadalombiztosító Intézet szegedi építkezéseiről szóló tudósítás és a Csellényi-Walleshausen Zsigmond festővel készített interjú mellett. Az országos terjesztésű Kis Ujságban a negyedik oldalon jelent meg az orvos egyévi börtönbüntetésének híre, kéthasábos cikkben. A figyelem egyértelműen annak tudható be, hogy az orvosok szerepvállalása egyre döntőbbé vált a születésszabályozás kérdésében. Kincses esete jó példája lehetett annak, hogy egy orvos sem számíthat felmentésre, ha abortuszt végzett, még akkor sem feltétlenül, ha jóhiszeműen járt el. A Délmagyarország megismétli a Békésmegyei Hírlap közlését. Eszerint Nagy Zsófia meglátogatta Kincses doktort, aki csak akkor végezte el rajta a tiltott műtet, amikor a lány bevallotta neki, hogy várandós és gyenge egészségi állapotára tekintettel az orvos ezt az eljárást tartotta helyesnek. A lány később rosszul lett, ekkor Kincses egy levél kíséretében, amiben leírta, hogy méhkaparást végzett a lányon, a békéscsabai kórházba utalta be. Az ügy a békéscsabai kórház főorvosának feljelentése nyomán pattant ki. Ami a korábban szegedi napilapként megjelenő, majd szüneteltetése (Sipos 2011) után

10 FS DGS 5411895. 12/1926. szeptember 27-i bejegyzés.

11 FS DGS 7251872. 860/1971. április 29-i bejegyzés.

12 FS DGS 7251862. 1345/1971. július 9-i bejegyzés.

13 (A m. kir. belügyminiszter...), *Budapesti Közlöny*, 1941. november 6., 1. o., (A m. kir. belügyminiszter...), *Budapesti Közlöny*, 1942. szeptember 3., 1. o.

14 A törvényszék felmentette dr. Kincses vésztői orvost. *Békésmegyei Hírlap*, 1929. június 7., 2. o.

15 A törvényszék felmentett, a tábla egyévi börtönre ítélt egy vésztői orvost. *Délmagyarország*, 1930. április 3., 5. o.

16 Egyévi börtönre ítélték a vésztői orvost. *Kis Ujság*, 1930. április 4., 32. o.

Délmagyarország címen futó lap közlésében új, az az orvos zavart és ideges állapotának kiemelése: „A bíróság felolvasta azt a levelet, melyet a kórháznak írt. Dr. Kincses Imre zavartan és idegesen válaszolt, hogy azt tévedésből írta, abban az időben nagyon ideges volt.”¹⁷ Ez utóbbi okára a lap nem keresett indokot, így – Kincses pályafutásának ismerete híján – még csak azt sem gondolhatta a korabeli olvasó, hogy a pályakezdő orvos minden gyakorlat híján került ilyen helyzetbe.

Hamarosan a Pesti Napló is foglalkozott az esettel: április 13-án közölt, „Egyévi börtönre ítelt a szegedi Tábla egy orvost” című cikkében Kincses bűnösségét a korábbi közlésekhez képest sokkal inkább előtérbe állítják. Ugyanakkor a lap csak a vasárnapi lapszámban, a 46. oldalon közölte a Kincses ügyéről szóló hírt, egyhasábos cikkben, a „Törvényszéki napló” rovatban – ahol sokkal nagyobb figyelmet fordítottak a törvénykezés egyszerűsítésének lehetőségeiről szóló polémiaának. A cikk írója szerint Kincses és Nagy ellentmondó vallomást tett, ami Kincses bűnös eljárásának tényét volt hivatott aláhúzni, ugyanakkor nem említette meg, hogy a lány a magzatelhajtásért fizetett az orvosnak, és afelett is elsiklott, hogy miért és milyen szándékkal ment Kincseshez. A Kincsesről így kialakított kép ezzel a rosszakaró abortőr sémájába illeszkedett.

Két hónap múlva a korabeli olvasók közül többeknek ismerős lehetett Kincses neve, már csak Vésztő miatt is, ahol egy helyi asszony, Olajos Károlyné elleni arzénperben mint tanú került elő az orvos személye. Olajosné 1927 novemberében arzént kevert a férje ételébe és italába, aki ettől nagy kínok között elhunyt, amiért később halálra ítélték Olajosnét.¹⁸ Az 1929. évben kezdődő tiszazugi arzénper a korszak legnagyobb magyarországi bűnpere volt – kétségtelen, hogy Olajosné ügye leginkább emiatt kaphatott kiemelt figyelmet (Mátay 2017). A gyulai törvényszéken tárgyalta ügyben bár csak egy asszony szerepelt vádlottként, maga az eset így is szövevényes volt. Több pontján alkalmasnak mutatkozott arra is, hogy a Tiszazughoz közel eső és az ottani per társadalmi és gazdasági körülményeihez illeszkedően szintén református, szeretőt tartó és a birtokszerzés vágyától fűtött aszszonyt egy barbár, érzéketlen világ szereplőjeként ábrázolja – ahová nyilván maga Kincses is tartozott. A hírt a per megtartásának másnapján, június 15-én egyaránt hozta számos országos és regionális lap, így a szélső-jobboldali Magyarság, a keresztény Nemzeti Ujság, a középbaloldali Ujság, valamint a Dunántúl, a Pécsi Napló, az Orosházi Friss Ujság és a Kis Ujság. Ez utóbbi a lelki durvaságot egész oldalas, négyhasábos cikkében, Olajosné vallomásának közlésével igyekszik alátámasztani:

A gyomra fáj a halála előtt és nem bírta az ételt. – Ezek az arzénmérgezés tünetei – mondja az elnök. – Orvost is hívtunk, Kincses Imre kezelte az uramat. Cseppeket adott neki. Az utolsó estén húsz cseppet adtam be neki, este nyolc órakor, és tizenegy órakor felfordult. – Mit csinált? – Meghalt, kérem.¹⁹

A történetben Kincses szerepe csekély, mégsem teljesen jelentéktelen. Olajosné ugyanis fokozatosan mérgezte meg a férjét, akinek „a halála napján [Kincses] egy ártatlan orvosságot rendelt, amelyet cseppekben kellett beadni, ettől azonban Szabó István nem halhatott meg.”²⁰ Ezt azért is fontos volt hangsúlyozni, mert Olajosné megpróbálta úgy beállítani a történeteket, hogy ezektől a cseppektől halt meg a férje.²¹ Meglehet, arra számított, hogy a már így is büntetőügyi eljárás alatt álló orvosra könnyebb lesz a felelősséget áthárítani. Tekintve, hogy a Kis Ujság országos, sokak által olvasott lap volt, ráadásul a Kincses doktorról való híradások rövid időn belül követték egymást, bizonyos, hogy a két hír összekapcsolása sokak számára alkalmas volt arra, hogy Vésztőt is felhelyezze az ország devianciatérképére.

Kincses nevével ráadásul az év októberében ismét találkozhattak az ország hírlapolvasói, tekintve, hogy a Kúria elé került magzatelhajtási perben ekkorra született meg az ítélet. Október 3-án hírt adtak arról, hogy a korábban

17 A törvényszék felmentett, a tábla egyévi börtönre ítelt egy vésztői orvost. *Délmagyarország*, 1930. április 3., 5. o.

18 Halálos ítéletet hozott a gyulai kir. törvényszék. *Békés*, 1930. június 18., 3. o.

19 Olajos Károlyné, a szerelmes vésztői arzénos asszony a bírák előtt. *Kis Ujság*, 1930. június 15., 6. o.

20 A vésztői arzényilkosság a gyulai törvényszék előtt. *Pesti Hírlap*, 1930. június 15., 7. o.

21 Uo.

benyújtott semmisségi panaszok visszautasításával jogerőre emelkedett Kincses egyévi börtönbüntetése, 200 pengő pénzbüntetése és háromévi hivatalvesztése, továbbá Nagy Zsófia egyhónapi fogházbüntetése. A Magyar Hírlap beszámolójában a korábbiaknál még nyersebben jelenik meg Kincses bűnössége, miszerint még a másodfokú eljárásában „megállapították, hogy Nagy Zsófia valóban anyai örömök elé nézett és az orvos erőművi úton szakította meg a terhességet, ennek alapján az ítéletábra”²² meghozta a fenti ítéletet. A döntésről hírt adott továbbá a 8 Órai Újság című bulvárlap (az ötödik oldalon, egyhasábos kishír formájában), a Magyar Hírlap (a hetedik oldalon, egyhasábos, apróbetűs kishír formájában), a baloldali Népszava (a nyolcadik oldalon, egyhasábos kishír formájában), a szintén bulvár Friss Újság (a kilencedik oldalon, egyhasábos kishír formájában), Az Est (a tizennegyedik oldalon, egyhasábos tudósítás formájában) és a Nemzeti Újság (a tizenötödik oldalon, egyhasábos, apróbetűs kishír formájában).²³

A lecsupaszított és így igen leegyszerűsítő közlés célja vélhetően az orvosok elrettentése volt: annak tudatosítása, hogy a magyar igazságszolgáltatás nem huny szemet az abortuszok felett, és ha első fokon még fel is mentenek valakit, az nem jelenti azt, hogy az elkövetett bűncselekmény büntetlenül marad. Kincses ügye ezután, 1930 novemberében került be az Amerikai Magyar Népszava „Mi újság szülőfalunkban?” című rovatába, ahol Nagy Zsófia már egy „gazdag földműves lányként” jelent meg, Kincses pedig úgy, mint aki a hozzá forduló lánynál „vérmérgezést állapított meg, ami tiltott műtét” következménye volt. A cikk szerint Kincsest első fokon felmentették, másodfokon négy havi fogházra (láthatóan az Est tévedését vették át),²⁴ a Kúria pedig egyéves börtönbüntetésre ítélte.²⁵ Mire az Amerikai Magyar Népszavához ért a történet, számos ponton torzult, de a súlyosbodó büntetés és a felelősségre vonás elkerülhetetlensége ugyanúgy megjelent benne.

Ezek után érthető, hogy amikor 1932 augusztusában közölte a sajtó, hogy Horthy Miklós kormányzói kegyelemben (Turbucz 2014) részesítette Kincses Imrét, a cikkek terjedelmileg és tartalmilag is meglehetősen visszafogottak voltak. A Friss Újságban csak a hatodik oldalon, apró betűvel jelent meg a hír:

Dr. Kincses Imre vésztői gyakorlóorvost magzatelhajtás miatt egyévi börtönre ítélte a gyulai törvényszék. Miközben dr. Kincses a büntetését töltötte, Vésztő lakossága egy 4000 aláírással ellátott kérvényben kegyelmet kért az orvos részére a kormányzótól. Ma érkezett meg a kormányzó határozata, melyben elengedi dr. Kincses Imre további büntetését. A gyakorlóorvost hathónapi börtön után szabadlábra helyezték.²⁶

A Békésmegyei Hírlap a második oldal bal alsó sarkában egyhasábos kishírként, míg a Pesti Napló a hetedik oldalon, apróbetűs, egyhasábos kishírként közölte a kormányzói kegyelem hírét.²⁷ A Friss Újságban különben hibás állításként szerepelt, hogy a gyulai törvényszék ítélte egyévi börtönre Kincsest, és semmit sem tudunk meg a magzatelhajtás körülményeiről, különösen nem Nagy Zsófiáról. A hangsúly egyértelműen azon volt, hogy a lakosság összefogásának hatására került sor Kincses szabadlábra helyezésére, mintha ahhoz maga tevőlegesen hozzá sem járult volna. Ugyanezen a napon a Pesti Napló is közölte a kormányzói kegyelem hírét, és ismét csak a közösségi összefogásra esett a hangsúly. Egyedül a Békésmegyei Hírlap fogalmazott pontosan, amikor így írt: „Az orvos meg is kezdte büntetésének kitöltését, de közben kegyelemért folyamodott a kormányzóhoz.”²⁸

22 Jogerősen elítélt orvos. *Magyar Hírlap*, 1930. október 3., 7. o.

23 Egyévi börtönre ítélte egy orvost a Kúria. 8 *Órai Újság*, 1930. október 3., 5. o., Jogerősen elítélt orvos. *Magyar Hírlap*, 1930. október 3., 7. o., Fölmentés után egyévi börtönre ítélték egy orvost. *Népszava*, 1930. október 3., 8. o., A törvényszék felmentette, de a Kúria egy évre ítélte a bűnös orvost. *Friss Újság*, 1930. október 3., 9. o., A kúria egyévi börtönre ítélte egy orvost tiltott műtét miatt. *Az Est*, 1930. október 3., 14. o., (Két éve Vésztő községben...) *Nemzeti Újság*, 1930. október 3., 15. o.

24 A kúria egyévi börtönre ítélte egy orvost tiltott műtét miatt. *Az Est*, 1930. október 3., 14. o.

25 Fölmentés után egy évi börtönre ítélték egy orvost. *Amerikai Magyar Népszava*, 1930. november 20., 2. o.

26 A kormányzó elengedte a vésztői orvos további büntetését. *Friss Újság*, 1932. augusztus 17., 6. o.

27 Elengedték büntetése hátralévő részét egy vésztői orvosnak. *Békésmegyei Hírlap*, 1932. augusztus 17., 2. o., Kormányzói kegyelemmel szabadult a börtönből Kincses Imre vésztői orvos. *Pesti Napló*, 1932. augusztus 17., 7. o.

28 Elengedték büntetése hátralévő részét egy vésztői orvosnak. *Békésmegyei Hírlap*, 1932. augusztus 17., 2. o.

A vármegyei lap sem érezte indokoltnak az eset körülményeinek felelevenítését, ezért ezt egy nyúlfarknyi bevezetővel intézte el: „Emlékezetes, hogy dr. Kincses Imre vésztői orvost tiltott műtétért annak idején jogerősen egy évi börtönre ítélték.”²⁹ Kétlem, hogy közel két évvel az utolsó híradás óta sokak számára emlékezetes lett volna Kincses története. A rövid közlések alapján inkább új olvasatot kapott a Kincses-féle ügy. A kegyelmi hír legtöbb olvasója vélhetően csak átfutott a híren, de akinek mégis megakadt a szeme azon, hogy a Kormányzó kegyelmet adott egy magzatelhajtó orvosnak egy olyan országban, ahol a pronatalizmus a rendszer egyik alap-eleme, az is kapott egy többé-kevésbé elfogadható magyarázatot. A négyezer aláírást tartalmazó kérvényről a létezésén kívül semmit sem tudunk meg, bár ez a szám önmagában is elég nagy ahhoz, hogy az olvasó úgy érezze, a részletek ismeretének hiányában nincs lehetősége az ügyet megítélni.

A Kincses Imre peréről szóló hírek a bűnös orvos toposzát erősítették – vélhetően elriasztó céllal. Ennek az volt az oka, hogy a magzatelhajtásról szóló diskurzusban az orvosokra is negatív fény vetült. Kincses esetében a kormányzói kegyelem ezt a képet ásta alá. Ugyanakkor azonban – mivel évek teltek el az eset közlése óta – a sajtó röviden is beszámolhatott az ügyről.

A fennmaradt peranyag tanulsága

Kincses Imre magzatelhajtási perének anyagából a harmadik perújrafelvételi kérelméhez és a kegyelmi kérvényéhez kapcsolódó iratok maradtak fenn. Ezekből markánsan kirajzolódik egy olyan ember képe, aki ha nem is a maga igazáért, de a szabadulásáért mindent megkísérel. 1931. novemberi letartóztatását követően szinte azonnal, már a gyulai börtönből újabb semmiségi panaszt nyújtott be a törvényszéknek. Ebben – ismerősi körének szakmai tekintélyeit is bevonva – a következőképpen érvelt:

Oly öröklött idegbetegségben szenvedek, s szenvedtem a vád idején, hogy egyes vallo-másaim ebből kifolyólag tévesek, orvosilag helytlenállók, miután bűnösségem meg-állapítása ezek alapján történt.³⁰

Ennek alapján ügyének újratárgyalását kérte. Bizonyítékként nyújtotta be a pesti belklinika igazolását arról, hogy 1923-ban *anaemiát* (vérszegénységet) és neuraszténiát (idegkimerülést) állapítottak meg nála. Bár nem hivatkozott rá, talán nem is tudta nyomon követni az ügyében kelt összes sajtócikket, de a Délmagyarország fent idézett cikkében szereplő idegességének és zavartságának lehetett (volna) ilyen egészségügyi háttere. Ugyanakkor kérdéses, hogy a fogolytörzskönyvben szereplő már említett adat (amely szerint „elmebetegségre nem hajlamos”) rögzítésekor miért nem utalt a korábbi nehézségeire. Ez azért is különös, mert a második bizonyítéka – Pákozdy Károly pesti főorvos október 24-ei igazolása arról, hogy korábban neuraszténiás idegbetegséggel kezelték – szintén indokolta volna, hogy ez az egészségügyi probléma a fogolytörzskönyvben szerepeljen. Harmadik bizonyítéka szintén egy budapesti főorvostól, Völgyesi Ferenctől származott, aki ugyancsak október 24-én igazolta, hogy anyját és nővérét is kezelte súlyos idegbetegséggel – ezzel Kincses annak öröklött mivoltát igyekezett alátámasztani. Szórád István gyulai főorvos október 27-ei igazolása volt a negyedik bizonyíték. Ebben a gyulai orvos megerősítette, hogy „öröklésileg terhelt neuraszténiás egyén”, aki „ingerlékeny, ingerült állapotban kifejezéseinek helyes megválasztására képtelen”.³¹ Ötödik bizonyítékként Moravcsik Emil tankönyvére hivatkozott (valószínűleg a *Gyakorlati elmeorvos* vagy az *Elmekór- és gyógytan* címűre, lásd Moravcsik 1897, 1914), hosszabban utalt a betegségét és a viselkedését magyarázó vagy annak vélt tankönyvrészletekre. Végül, utolsó bizonyítékként, több olyan vésztői páciensét is megnevezte, akit téves diagnózissal utalt korábban a békéscsabai kórházba:

29 Uo.

30 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. Szegedi Királyi Ítéltábla B. II. 75/932.

31 Uo.

1928-ban pl. Bottyán Sándornét beküldtem a gyulai m.kir. kórházba téves betegség megállapítást tartalmazó kísérő levéllel, ez évben ugyancsak téves megállapítást tartalmazó kísérő levéllel küldtem be Baka Józsefet és Ökrös Sándornét és másokat. Ezutóbbi esetet különösen kiemelem, ugyanis én vakbélgyulladásnak állapítottam meg betegségét s ezt írtam a kísérő levelembe, s a kórházi megállapítás szerint vetéléses folyamat volt jelen.³²

Panaszában megemlítette, hogy a méhkaparást nem egyedül, hanem dr. Sárváry Imrével együtt végezte, aki „kijelentette, hogy a méhkaparékban magzati részek nem voltak, terhesség nem volt jelen”.³³ A per fennmaradt anyagából nem derül ki, de a házasság adataiból elindulva sejthető, hogy Sárváry (helyesen: Sárvári)³⁴ doktor Kincsesnek a felesége, Sárváry Irma révén sógora vagy közeli rokona lehetett. Kiemelte továbbá Nagy Zsófia vallomásából, hogy a nő alhasi fájdalommal és lázzal, vagyis méhgyulladás tünetével ment hozzá, ami így nem az ő beavatkozásának az eredménye volt. Megjegyezte azt is, hogy „Nagy Zsófia vallomásainak nem lehet helyt adni, mert laikus, rosszakaratú és haragszik rám”.³⁵ Azt azonban, hogy miért haragszik rá, nem taglalta.

A semmisségi panasz benyújtásának idején keletkezett az a Vésztő község előjárói által kiállított hatósági erkölcsi bizonyítvány, amelyben nemcsak büntetlen előéletét, hanem „minden tekintetben kifogástalan magaviseletét” is hangsúlyozzák, különösen, hogy „a forradalom, megszállás és kommunizmus ideje alatt kifogástalan, hazafias magaviseletet tanúsított”³⁶ – az akkor még tizenéves Kincses. A gyulai királyi ügyészség a törvényszék számára a kérelem minden vizsgálat és tárgyalás nélküli visszautasítását javasolta a bizonyítékok alkalmatlanságára hivatkozva.³⁷ A gyulai törvényszék így is járt el, elsősorban azért, mert az „elítelt az alapeljárás során ily irányú védekezéssel elő nem állott, de az esetben is, ha ezt tette volna, miután az alapeljárás adatai és újrafelvétellel előadásai lényegileg egymástól eltérést nem mutattak, úgy találta a kir. törvényszék, hogy a felbukott új tények nem olyanok, amelyek” az új eljárást indokolnák.³⁸

A kudarc nem törte le Kincsest. December 18-án fellebbezéssel élt az elutasító végzés ellen, kérve, hogy az iratokat a szegedi ítélőtáblához továbbítsa a törvényszék, egyúttal azonnali szabadlábra helyezéséért folyamodott.³⁹ Ebben több, a korábbi iratban is taglalt részletet említett meg vagy fejtett ki részletesebben, így azt, hogy Nagy Zsófia „nyitott méhszájjal jött, amelyek Bümm, Stoeckel: Szülési tankönyvek szerint a terhesség megszakadásának biztos jelei”.⁴⁰ Kétszer is megemlítette, hogy mielőtt elment hozzá, Nagy Zsófia nagy adag kinint szedett, ami nehezen hozzáférhető és az olykori árcsökkenés ellenére is⁴¹ kifejezetten drága szer volt. Kincses az idegi problémáira ekkor már nem utalt, sőt, összeszedetten, világos logikával érvelt az igaza mellett. 1932. február 3-ai ítéletében azonban a szegedi ítélőtábla is elutasította a fellebbezést, lényegében ugyanazzal az indokolással mint a gyulai törvényszék.⁴²

Mivel a peres eljárás útvonala végképp lezárult, Kincses más stratégiát választott. Nem is bő négyéves praktizálása, hanem sokkal inkább a család Vésztő közösségébe való mély beágyazódása adott reményt arra, hogy a település lakosságát meg lehet mozgatni az orvos kiszabadítása érdekében. Kincses ezért több frontot is megnyitott. A helyi egyesületek közül a hadirokkantak és hadiárvák egyesületének helyi fiókjának (emlékezzünk apja érdemeire, ráadásul a bátyja is a fronton tűnt el), valamint az olvasónépkör, az iparos és kereskedő egyesület,

32 Uo.

33 Uo.

34 Házasság. *Pesti Hírlap*, 1931. március 24., 12. o.

35 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. Szegedi Királyi Ítélőtábla B. II. 75/932.

36 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. Hatósági erkölcsi bizonyítvány, 1931. november 24.

37 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. 1931. Kü. 2932/2. szám.

38 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. B 4564/931/4. szám.

39 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. 75/932.

40 Uo. Vélhetően: Stoeckel, W. 1930.

41 Háromszáznolcvanegy gyógyszernek az ára lesz olcsóbb januártól kezdve. *Uj Nemzedék*, 1925. december 31., 7. o.

42 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. B. II. 75/1932/6. szám.

a helyi kisgazdakör és a földmívelő munkásegylet elnökeinek közösen jegyzett nyilatkozatában Kincses érdemeit hangsúlyozták. Eszerint „majdnem teljesen a legszegényebb néposztálynak volt az orvosa”, „legnagyobb készséggel gyógykezelt, anélkül, hogy orvosi működésének díjazására a legtöbb esetben kilátása lett volna”, Vésztő „százai és százai nélkülözök” és így tovább.⁴³ Április 24-ei keltezésű levelükben erre hivatkozással kérik Horthy Miklós kormányzót, hogy „kegyeskedjék nekik nevezett jólelkű támogatójukat, orvosukat visszaadni ... cselekménye megtorlására más módot találni.”⁴⁴

Az előjárók korábbi és a helyi egyesületek itt idézett kiállása mellett a fennmaradt anyagban egy vaskos irat-csomó is található. A több lapon előforduló fejléc szerint ezek:

Aláírások: Dr. Kincses Imre orvos kegyelmi kérvényének mellyel is bizonyítani akarjuk, hogy a rajta esett szerencsétlenség a mi fájdalmunk is, és amit egy édes anya, ha kell ön testével is védelmezi veszélybe jutott gyermekét, úgy mi is mint községünk közös sorsú polgári, erkölcsi kardunk emeljük megbotlott gyermekünk mentésére.⁴⁵

A szöveg nem vitatta Kincses bűnösségét, de a nagyobb jóra, avagy a közérdekre hivatkozással mégis mellette foglalt állást – ironikus módon az anyai test védelmével vonva párhuzamot. A gyulai ügyészségre – vélhetően előbbiekkal együtt – 1932. május 8-án érkezett iratanyag a sajtó által is említett négyezer aláírással ellátott kérvény, amelyen három oszlopban, ötvenöt oldalon keresztül sorjáztak az aláírások (oldalanként átlagosan hetven-nyolcvan darab). Egyéb, az aláíró azonosítását segítő adat nélkül igen sokféle kézírás, többféle íróeszköztől látható a lapokon. Feltűnő, hogy az egymást követő aláírások több esetben ugyanattól a személytől származtak. Láthatóan egy kéz írta alá Gurmai István, Gurmai István, Gurmai Gábor, Gurmai Gáborné, Gurmai Imre, Gurmai Zsófia, Gurmai Róza nevét. Ez esetben nyilván egy családról van szó, ahol Gurmai Imre apja Gurmai Gábor volt (ahogy az a házasságának bejegyzéséből is kiderül),⁴⁶ kérdéses azonban, vajon az ilyen esetekben a családtagok mennyiben a saját akaratukból támogatták Kincsest. Ráadásul ötvenöt oldal elég sok ahhoz, hogy a gyakori családnevű személyek többször is előfordulhassanak rajta, akár más kézírással. Összességében tehát ennek az iratnak nem az volt a célja, hogy hitelesen, hanem az, hogy látványosan bizonyítsa azt, hogy több ezer ember állt ki Kincses mellett.

Az aláírási ívek ügyészségre való beérkezésének dátuma megegyezik a vésztői orvos kegyelmi kérvényének keltezésével, így utóbbi is május 8-ai. Ennek a felépítése a klasszikus drámai szerkezethez hasonlítható: Kincses először leírja, hogy egyévi börtönbüntetést kapott magzatelhajtásért, aminek a felét már letöltötte. Majd kifejti, hogy a börtönben eltöltött fél év testileg összetörte, és lelkileg súlyosan megviselte. A kibontakozás nála egyértelműen az, hogy „fanatikusán hittem hivatásom szentségében, azonban megbotlottam és egy durva orvosi tévedés áldozata lettem”⁴⁷ – ezt a magzatelhajtás beismeréseként is értelmezhetjük. Korábban és azóta tanúsított kifogástalan magaviseletének felemlítése után azonban bevetette a legfőbb érvét:

Orvosi működésemet falumnak Vésztő községnek népe osztatlan szeretettel kísérte. Köztudomássá vált, hogy hivatásomat nem anyagi érdek előretolásával gyakoroltam és ezért vagyok ma koldusszegény ember és otthon maradt családom súlyos adósságokkal küzdök a létért, mert ... szegény embereket ingyen kezeltem és segítettem őket.⁴⁸

43 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. 34-110/1932.

44 Uo.

45 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. Aláírások.

46 FS DGS 4812945. 80/1939. december 20-i bejegyzés.

47 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. Főméltóságú Kormányzó Úr!

48 Uo.

A „szegények orvosa” toposza annak ellenére vált működő stratégiává, hogy a több mint tízezer fő lakta Vésztőn ekkoriban összesen hat – két községi és négy magánorvos – praktizált (1930. évi népszámlálás 1: 42, Márkus 1936: 125) Kincses jobban tarthatott attól, amivel a kérelem következő részében érvelt, miszerint nem lehet cél, hogy „a még megmaradt kicsiny orvosi praxisom a hosszas távollét következtében szétmenjen”.⁴⁹ Felemlítette továbbá szülei eladósodását, ami a maga részéről szintén több lehetett, mint annak hangsúlyozása, hogy hány ember boldogulása múlik az ő kiszabadulásán.

Elképzeltető, az orvos bízott abban, hogy a kormányzó még emlékszik 1926. és 1927. évi vésztői látogatásaira. 1926-ban a megáradt Körös elöntötte a települést, és ezzel súlyos kárt okozott. A kormányzó az árvíz idején és az újjáépítést követően is meglátogatta Vésztőt, ahol az újjáépített településrészt Horthy Miklós-falvának nevezték el. Az utóbbi ünnepségen Kincses apja, az ekkor községi bírói tisztséget betöltő Kincses István is köszöntőt mondott, igaz, már a kormányzó távozása után⁵⁰ – ettől függetlenül valószínű, hogy bemutatták az államfőnek.

A válasz nem sokáig váratott magára: Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter május 18-án elrendelte a kegyelmi folyamodvány szabályszerű tárgyalását, amit a gyulai ügyészség május 22-én küldött meg a gyulai törvényszéknek.⁵¹ Ebben méltónak tartotta Kincsest arra, hogy hátralévő büntetését pénzbüntetésre változtassák át, és indítványozta a kegyelmi tárgyalás mielőbbi megtartását. Tompa Gyula pártoló véleményében kiemelte, hogy „azok a méltánylást érdemlő körülmények, amelyekre [Kincses] kegyelmi kérvényében hivatkozik, s az a kép, amelyet kegyelmi kérvényének ismertetett melléklete adnak róla, egyéniségéről s jelleméről”, és az, hogy büntetése felét kitöltötte, „méltóvá teszik őt arra, hogy büntetésének hátralévő része ... pénzbüntetésre átváltoztassák”.⁵² A gyulai törvényszék átvette ezt az indoklást, és ezzel küldte tovább a szegedi ítéletábrának. Tompa végül július 2-ai levelében tudatta a törvényszékkel, hogy Kincses további büntetését elengedték, míg a sajtó augusztusban közölte az erről szóló hírt. Arra vonatkozóan, hogy Kincses pontosan mikor szabadult ki a gyulai börtönből, nincs pontos adat – az is elképzelhető, hogy közel kilenc hónapot is ott tölthetett.

Összegzés: a pronatalizmus életszerűsége

Nem lehetünk biztosak abban, hogy Horthy Miklós emlékezett az idősebb vésztői Kincsesre, és abban sem, hogy Horthy tudta volna, hogy annak fia fordul hozzá kegyelemért. Megeshet, hogy a négyezer aláírást tartalmazó iratcsomó bizonyult meggyőzőnek, ami valóban látványos kísérője volt Kincses kegyelmi kérvényének. Elképzelhető, hogy Horthynak eszébe jutott néhány évvel korábbi vésztői útja, az árvíz sújtotta falu lakóinak nyomora, és úgy érezte, hogy ebben az esetben valóban kivételt tehet.⁵³ Az országos sajtó, amely a per idején valószínűleg azért kapta fel Kincses történetét, hogy példája elrettentésül szolgáljon, a kormányzói kegyelmet gyakorlatilag agyonhallgatta. A beszámolók igyekeztek úgy beállítani az államfői döntést, mint ami egy nagyobb jó, jelesül a négyezer vésztői lakos érdekét szolgálja. A per részleteinek felelevenítése nélkül pedig bárki elhihette azt is, hogy az ítélet sem volt igazságos. Horthy kegyelme azonban teljes egészében szembement a két világháború közötti politikai rendszer eszmei alapjaival és népesedéspolitikájával – ugyanakkor nem akadt olyan, aki ezt számonkérte volna a kormányzón. Az ügy médiareprezentációja példázza a politikai diskurzus korabeli pronatalista népesedéspolitikai irányához, majd az azzal homlokegyenest ütköző kormányzói kegyelmi döntéshez való rugalmas alkalmazkodást.

49 Uo.

50 Országos akció indul az árvízkárosultak segélyezésére. *Nemzeti Ujság*, 1926. január 3., 7. o., A kormányzó látogatása az újjáépült Vésztőn. *Új Barázda*, 1927. június 22., 2. o., A kormányzó látogatása az újjáépített Vésztő községben. *Nemzeti Ujság*, 1927. június 22., 7. o.

51 MNL-BéML-VII.1.c. 4564/1931. 1931. Kü. 2932/15. szám.

52 Uo.

53 Horthy kegyelmezési döntéseinek mechanizmusa egyelőre feltáratlan. 1931-ben 139 olyan személy érdekében nyújtottak be kegyelmi kérvényt, akit ember élete elleni büntettért és vétségért ítélték el. Közülük csak hatan kaptak részben vagy egészben kegyelmet. Lásd *Statisztikai Évkönyv* (1931: 314). Köszönöm Turbucz Dávidnak, hogy a vonatkozó statisztikai adatokra felhívta a figyelmet.

Felhasznált irodalom

1930. évi népszámlálás I: *Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint*. Stephaneum Nyomda
- A Békéscsabai Ág. h. Ev. Rudolf-Főgimnázium LIII. évi értesítője az 1917–18. iskolai évről.
- Ahluwalia, Sanjam (2008): *Reproductive Restraints. Birth Control in India, 1877–1947*. University of Illinois Press, <https://doi.org/10.1017/S002191180800154X>
- Banks, Joseph Ambrose (1972): *Prosperity and Parenthood. A Study of Family Planning among The Victorian Middle Classes*. Routledge.
- Bridenthal, Renate Marion Kaplan & Atina Grossmann (1984): *When Biology Became Destiny. Women in Weimar and Nazi Germany*. Monthly Review Press.
- Buzinkay Géza (2016): *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer.
- Caldwell, John C. (2006): *Demographic Transition Theory*. Springer.
- Carlson, Allan C. (2012): *Godly Seed. American Evangelicals Confront Birth Control 1873–1973*. Routledge.
- Cook, Hera (2004): *The Long Sexual Revolution. English Women, Sex, and Contraception 1800–1975*. Oxford University Press.
- Durst, Dennis L. (2017): *Eugenics and Protestant Social Reform. Hereditary Science and Religion in America 1860–1940*. Pickwick Publications.
- Gordon, Linda (1976): *Woman's Body, Woman's Right. A Social History of Birth Control in America*. Penguin Books.
- Hein-Kircher, Heidi, Elisa-Maria Hiemer & Denisa Nešťáková (2023): *Challenging Norms. Family Planning as a Reflection of Social Change in Twentieth-Century Eastern Europe*. Berghahn.
- Horn, David G. (1995): *Social Bodies: Science, Reproduction, and Italian Modernity*. Princeton University Press, <https://doi.org/10.1515/9781400821457>
- Jakobyová, Barbora (2023): Population Crisis in Interwar Czechoslovakia: Building up a Healthy Family. *Journal of Family History*, vol. 48, no. 3, pp. 293–308, <https://doi.org/10.1177/03631990231161505>
- Kappanyos Ilona (2020): „Hajlékában kell felkeresnünk őt.” A védőnői modell kialakulása. *Sic Itur Ad Astra*, 72. sz., 133–152. o.
- Kennedy, David M. (1970): *Birth Control in America. The Career of Margaret Sanger*. Yale University Press.
- Klepp, Susan E. (2009): *Revolutionary Conceptions. Women, Fertility, and Family Limitation in America, 1760–1820*. University of North Carolina Press, Omohundro Institute of Early American History and Culture, https://doi.org/10.5149/9780807838716_Klepp
- Koloh Gábor (2021): A demográfiai átmenet problematikája. *Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat*, 22. évf., 85. sz., 26–46. o., <https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.03.002>
- Ledbetter, Rosanna (1976): *A History of The Malthusian League, 1877–1927*. Ohio State University Press.
- Márkus György (1936): *Magyar városok és vármegyék monográfiája 19. Békés vármegye*. Békésvármegye Monográfiája szerkesztősége és Kiadóhivatala.
- Mátay Mónika (2017): *Méregkeverők*. Korall Kiadó.
- McLaren, Angus (1978): *Birth Control in Nineteenth-Century England*. Routledge.
- McLaren, Angus (1983): *Sexuality and Social Order. The Debate over The Fertility of Women and Workers in France, 1770–1920*. Holmes and Meier.
- Melegh Attila & Őri Péter (2003): A második demográfiai átmenet elmélete. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*, 495–523. o. KHS NKI & Századvég.
- Moravcsik Emil (1897): *Gyakorlati elmekórtan*. Franklin Társulat.
- Moravcsik Emil (1914): *Elmekór- és gyógytan*. Universitas Könyvkiadó Társaság.
- Őri Péter & Spéder Zsolt (2020): Folytonos átmenet: Magyarország népesedése 1920 és 2020 között. *Statistikai Szemle*, 98. évf., 6. sz., 481–521. o., <https://doi.org/10.20311/stat2020.6.hu0481>

- Őze Eszter (2020): Társadalmi Múzeum: a szociális és egészségügyi nevelés intézménye. *Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat*, 80. sz., 54–78. o.
- Pető Andrea & Svégel Fanni (2021): A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbí hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre. *Per Aspera ad Astra*, 8. évf., 1. sz., 50–70. o., <https://doi.org/10.15170/PAAA.2021.08.01.03>
- Pine, Lisa (1997): *Nazi Family Policy, 1933–1945*. Berg Publishers.
- Quine, Maria Sophia (1995): *Population Politics in Twentieth Century Europe*. Routledge.
- Reagan, Leslie J. (1997): *When Abortion Was a Crime. Women, Medicine, and Law in The United States 1867–1973*. University of California Press, <https://doi.org/10.1525/9780520922068>
- Reed, James (1978): *The Birth Control Movement and American Society. From Private Vice to Public Virtue With a New Preface on The Relationship Between Historical Scholarship and Feminist Issues*. Princeton Legacy Library.
- Sipos Balázs (2011): *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, Argumentum.
- Soloway, Richard A. (1982): *Birth Control and The Population Question in England, 1877–1930*. University of North Carolina Press, <https://doi.org/10.2307/1965811>
- Stone, Lawrence (1977): *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*. Harper & Row.
- Svégel Fanni (2023): The Role of Women as Agents and Beneficiaries in the Hungarian Family Planning System (1914–1944). *Journal of Family History*, vol. 48, no. 3, pp. 338–353, <https://doi.org/10.1177/03631990231160222>
- Szegedi Gábor (2015): Tisztaság, tisztesség, fajgyalázás. Szexuális és faji normalizáció a Horthy-korban. *Socio.Hu Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf., 1. sz., 57–76. o., <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.1.57>
- Tárkányi Ákos (2008): A második demográfiai átmenet néhány főbb tényezője a fejlett világban és Magyarországon. *Demográfia*, 51. évf., 4. sz., 406–440. o.
- Therborn, Göran (1995): *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies 1945–2000*. Sage, <https://doi.org/10.4135/9781446222317>
- Tomka Béla (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó.
- Turbucz Dávid (2014): *Horthy Miklós*. Napvilág Kiadó.
- Wood, Clive (1970): *The Fight for Acceptance. A History of Contraception*. Medical and Technical Publishing Co. Ltd.
- Woycke, James (1988): *Birth Control in Germany, 1871–1933*. Routledge.